

Summary

L.O.Golubnicha

Classification of a Pedagogical Personality Historiography Sources

The article deals with the stage of Ukrainian pedagogical historiography development. The idea of the latter has been represented. Peculiarities of conditional classification of pedagogical and historiography sources, which include the information about a pedagogical personality have been researched. The pedagogical historiography sources have been defined. Considerable attention is paid to the characteristics of the types, the sorts and the kinds of pedagogical and historiography sources, which have the information about a pedagogical personality. Peculiar features of pedagogical historiography sources which are the foundation for a pedagogical personality research have been cleared up. Their importance for pedagogical historiography has been defined.

Key words: classification, type of sources, sort of sources, kind of sources, pedagogical historiography, pedagogical and historiography source, pedagogical personality.

Дата надходження статті: «25» вересня 2013 р.

УДК 37(470+571)(092)

І.Г.ГОНЧАР,
аспірантка
(м.Умань)

Історіографія дослідження творчої спадщини К.Вентцеля

У статті здійснено історіографічний аналіз творчої спадщини К.Вентцеля. На основі хронологічного підходу автором систематизовано наукові розвідки, в наслідок чого визначено три основні етапи історіографії досліджуваної проблеми. З'ясовано, що у межах першого етапу ідеї К.Вентцеля сприймалися науковцями тенденційно, упереджено, ідеологізовано, внаслідок чого їх висвітлення було піддано значним деформаціям. Другий етап характеризується розширенням спектру досліджень творчої спадщини вченого, першими спробами об'єктивно оцінити та переосмислити погляди педагога. У межах третього етапу відбулося відродження педагогіки К.Вентцеля, об'єктивна оцінка його ідей, повернення імені вченого до плеяди видатних педагогів кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: історіографія, К.Вентцель, творча спадщина, етап, «Будинок вільної дитини», вільне виховання, педагогічні ідеї.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Вивчення педагогічної персоналії сьогодні є одним із найпопулярніших напрямків історико-педагогічного дослідження. У час освітніх змін та перетворень науковий доробок педагогів минулого стає джерелом натхнення для створення сучасниками нових освітніх технологій, творчого осмислення та відтворення колись уже означених, однак не справедливо забутих, ідей та концепцій. Крім того, як зазначає акад. О.Сухомлинська, звернення до творчої біографії «...допомагає подати формалізований, загальнопедагогічний процес як діалогічний, полідіалогічний, персоніфікований і конкретизований» [8, с.37].

Цінним надбанням для сучасної педагогічної науки може стати творчий доробок відомого російського педагога, філософа, громадського діяча – К.Вентцеля. Своєю діяльністю він виступив проти авторитарно-догматичної форми виховання й навчання відірваної від життя та потреб дитини. Педагогу вдалося створити гуманістичну, особистісно зорієнтовану, освітньовиховну концепцію, збудовану на загальнолюдських цінностях, принципах гуманізму, творчості та свободи.

Формулювання цілей статті... Мета статті – здійснити історіографічний аналіз дослідження творчої спадщини К.Вентцеля.

Виклад основного матеріалу... Історіографічний метод як загальнотеоретичний підхід до здійснення історико-педагогічних пошуків обґрунтував український вчений Н.Гупан: «У вузькому розумінні – це історіографія окремої проблеми, наприклад, розвитку школи, освіти, педагогічної думки тощо або аналіз досліджень певного хронологічного періоду (декількох десятиріч, століття)» [3, с.7–8]. Беручи за основу хронологічний підхід, ми спробували систематизувати наукові розвідки, в наслідок чого визначили декілька етапів історіографії досліджуваної нами проблеми: I – 20-30-ті роки XX століття; II – 40-80-ті роки XX століття; III – 90-ті роки XX століття – до сьогодення.

Перший етап (20-30-ті роки XX століття) – становлення загальних основ вивчення творчої спадщини вченого. К.Вентцель ще за життя отримав статус найвидатнішого теоретика вільного виховання. Активна участь у педагогічних товариствах, свідомо громадянська та політична позиція, обґрунтування основних засад теорії вільного виховання і розробка проекту «Будинку вільної

дитини», нищівна критика традиційної школи з її авторитарною системою виховання та навчання, відмежування від Л.Толстого – все це викликало посилений інтерес громадськості.

У розвідках російських педагогів, присвячених здебільшого вивченню історико-педагогічного процесу, М.Кістяковської та О.Горбунової-Посадової («Первый опыт свободной трудовой школы. «Дом свободного ребенка»), В.Зеньковського («Русская педагогика в XX веке»), М.Желвакова («Хрестоматия по истории педагогики»), Є. Мединського («История русской педагогики до Великой Октябрьской социалистической революции»), М.Шапорова («Идеи свободного воспитания в русской педагогике в начале XX века (До Великой Октябрьской социалистической революции)»), здійснено короткий аналіз теорії вільного виховання К.Вентцеля, охарактеризовано досвід діяльності «Будинку вільної дитини», висвітлено окремі погляди педагога на проблему виховання та навчання дітей, представлено його активну діяльність на педагогічній ниві як популяризатора та захисника педагогіки свободи. Проте, в усіх цих роботах погляди вченого відображено односторонньо. Автори піддавали жорсткій критиці ідеї К.Вентцеля, говорили про їх утопічність та не доцільність.

Отже, перший етап досліджень, присвячених К.Вентцелю, характеризується вивченням педагогічних поглядів та діяльності вченого з позицій радянської історіографії. Як зауважив Н.Гупан: «Численні документи, постанови й виступи вчених того часу на сторінках преси свідчать про розвиток історичної та історико-педагогічної науки під пильним контролем держави і комуністичної партії, що призвело до її догматизму і казено-охоронного характеру» [3, с.28–29]. Такої ж думки притримується акад.О.Сухомлинська: «Вибір персоналій, висвітлення біографічних фактів життя, змісту і напрямів їх творчості завжди залежали від політичного й ідеологічного впливу. Бували роки, коли історик педагогіки повністю й беззастережно віддавався політиці на шкоду педагогіці» [7, с.38]. Так, дійсно, в цей час К.Вентцель отримав ярлик «дрібнобуржуазного теоретика». Його погляди сприймалися як утопічні, а ім'я викреслювалося з історії російської педагогіки та освіти.

Другий етап (40-80-ті роки XX століття) – характеризується розширенням спектру досліджень творчої спадщини вченого, робляться перші спроби об'єктивно оцінити та переосмислити педагогічні погляди К.Вентцеля. Процеси часткової демократизації і десталінізації суспільного життя цього періоду, безумовно, позитивно вплинули на розвиток педагогічної науки – «...почалося інтенсивне стирання «білих плям» в історії, повернення в підручники винищених сторінок та репресованих героїв» [3, с.29–30]. Серед числа тих педагогів, теоретичні погляди яких довгий час не були включені до педагогічної науки, знаходиться ім'я К.Вентцеля.

В цей час почали з'являтися перші біографічні статті. У 1947 році, відразу після смерті К.Вентцеля, його колишній соратник, прихильник теорії вільного виховання, на той час дійсний член АПН РСФСР, М.Чехов пише некролог. Це була перша спроба об'єктивно висвітлити життєвий і творчий шлях К.Вентцеля, визначити ті чинники, під впливом яких формувалася його особистість, розкрити науково-педагогічну діяльність вченого. Звісно, статтю М.Чехова не можна розглядати як вичерпну біографію К.Вентцеля, що всебічно характеризує його педагогічну діяльність. Однак, автору вдалося досить стисло намітити основні віхи його творчого пошуку та активної громадської діяльності, інтегрувати у біографії К.Вентцеля основні події і визначні моменти його життя, творчі злети і падіння.

Наступні публікації, в яких бігло описуються погляди вченого, з'являлися у періодичних виданнях під авторством І.Чувашева («Мелкобуржуазная «теория свободного воспитания» в дошкольном воспитании в России»), Ф.Корольова («К.Н. Вентцель – виднейший представитель теории свободного воспитания»), М.Михайлової («Дом свободного ребенка»), Р.Доватора («Проблемы семейного воспитания в прогрессивной русской педагогике (конец XIX – начало XX в.)»). Усі вони присвячені аналізу теорії вільного виховання К.Вентцеля, основних її ідей та проблемам практичної реалізації. Робляться перші спроби проаналізувати й визначити основні засади діяльності «Будинку вільної дитини», дати об'єктивну оцінку ідеям К.Вентцеля.

Важливою віхою у вивченні біографічних даних, педагогічних поглядів та активної громадської діяльності К.Вентцеля став вихід збірника «Великие русские педагоги в Воронежском крае». С.Винокуров та Т.Пчельников спробували неупереджено описати творчий та життєвий шлях К.Вентцеля, дати оцінку його діяльності. Зважаючи на те, що педагогу певний час довелося працювати у Воронежі, автори називають діяльність вченого «плідною і значущою» для розвитку дошкільних установ всієї області. Особливо детально вони зупиняються на аналізі викладацької практики К.Вентцеля у Воронежському університеті. Найбільш цінний внесок, на думку авторів, видатний педагог здійснив у побудові нової Радянської єдиної трудової школи своїми лекціями, які прослухали сотні вчителів губернії. Крім того, С.Винокуров і Т.Пчельников у своїй роботі відзначають широку ерудицію, новизну постановки питань, глибоку особисту переконаність К.Вентцеля, його ораторське мистецтво та знання іноземних мов. «Велику, цікаву і змістовну роботу виконував Костянтин Миколайович в університеті, пишуть автори, його лекторську майстерність

високо цінував видатний педагог-методист М.Чехов і відомий вчений-зоолог (крім того, знавець і поціновувач музики) професор К.Сент-Ілер» [1, с.23].

Отже, другий етап досліджень, присвячених діяльності К.Вентцеля, свідчить про якісні зрушення у вивченні його персоналії. Зросла загальна кількість робіт, в яких дослідники зверталися до розгляду педагогічних поглядів вченого. Крім критичних суджень та зауважень, почали з'являтися розвідки з елементами об'єктивної оцінки творчої спадщини вченого. Автори вперше заговорили про значущість активної діяльності К.Вентцеля для педагогічної науки.

Третій етап (90-ті роки ХХ століття – до сьогодні) – відродження педагогіки К.Вентцеля. Цей період пов'язаний з реальними змінами та якісними зрушеннями, що почалися у суспільному житті. В умовах звільнення від партійного диктату у галузі ідеології, утвердження в сфері науки та мистецтва плюралізму ідей і теорій з'явилася велика кількість досліджень різних аспектів творчої спадщини К.Вентцеля, зокрема, педагогічна, філософська, етична тощо. Роботи цього етапу вирізняються новими методологічними підходами, об'єктивними оцінками.

Значний внесок у популяризацію творчої спадщини К.Вентцеля та повернення його імені до наукового доробку на цьому етапі здійснив відомий російський вчений М.Богуславський. Він у своїх роботах «Вентцель Константин Николаевич», «Долгая дорога к Вентцелю», «Слово о Вентцеле», «Подвижники и реформаторы российского образования: историко-библиографический очерк», «Очерки истории отечественного образования XIX–XX веков» зробив спробу об'єктивно охарактеризувати весь спектр педагогічного пошуку вченого, визначити глибину, актуальність та значущість його ідей.

Вагомого значення у процесі розвитку досліджень К.Вентцеля набуває діяльність російського науковця Ю.Дружнікова. У 1996 році з твердою переконаністю в істинності філософських, політичних та педагогічних ідей К.Вентцеля він у циклі своїх робіт «Явная и тайная жизнь Константина Вентцеля» доводить, що закиди вчених К.Вентцелю щодо недооцінки інтелектуальної складової процесу навчання, відмови від шкільної регламентації, заперечення примусового релігійного виховання є необґрунтованими. Автор справедливо зауважує, що принципова позиція К.Вентцеля – «довіра до наступного покоління, гарантія можливості самому обирати, куди прагнути» – є основою гуманізації освіти [4, с.109].

Чималий внесок у сфері дослідження педагогічної персоналії К.Вентцеля здійснив М.Стеклов. Він у своїх роботах «К.Н.Вентцель о формировании ценностных ориентаций личности в детском возрасте», «Л.Н.Толстой и К.Н.Вентцель: два взгляда на свободное воспитание», «Четыре портрета: С.А.Рачинский, В.П.Вахтеров, Х.Д.Алчевская, К.Н.Вентцель», «Эволюция педагогических взглядов К.Н.Вентцеля» акцентує увагу на актуальності та цінній значущості ідей К.Вентцеля: «Демократизація російської школи передбачає зміну відносин вчителя і учнів, в яких не пригнічується особистість вихованця, а педагог не був би беззахисним знаряддям для проведення політики вищепоставлених організацій» [5, с.119]. Досліджуючи творчу спадщину К.Вентцеля, автор зосереджує увагу на досвіді діяльності аполітичної школи, гармонізації відносин між батьками і дітьми в сім'ї, формування релігійного світогляду засобами свободи. У своїх роботах М.Стеклов притримується думки, що системоутворюючі ідеї теорії вільного виховання К.Вентцеля сформувалися під впливом толстовської течії педагогіки, хоча і не заперечує подальше відмежування вченого від поглядів Л.Толстого.

У цей час активізувалися російські дисертаційні дослідження різнобічної діяльності К.Вентцеля, що зумовлено якісними змінами у науці внаслідок суспільно-політичних перетворень, її орієнтації на культурологічний, цивілізаційний, антропологічний, аксіологічний та інші підходи. Об'єктивною постала потреба вивчення публіцистичної та громадської діяльності К.Вентцеля, його філософських, етичних та педагогічних поглядів з позицій сучасності, визначення ролі вченого в розвитку освіти та науки, що й спробували здійснити Т.Толмачова («Педагогические идеи К.Вентцеля»), Г.Репина («Гуманистическая направленность теории воспитания К.Н.Вентцеля»), Н.Кеберле («Развитие идеи свободного воспитания в России (Л.Н.Толстой, К.Н. Вентцель)»), Н.Самойлченко («Развитие идей свободного воспитания в педагогике XVIII – XX веков (Ж.-Ж.Руссо, Л.Толстой, К.Вентцель)»), О.Кудріцька («Гармонизация воспитательных отношений в педагогическом наследии К.Н. Вентцеля»).

Певний інтерес викликають роботи авторів, що дають порівняльну характеристику розвитку вільного виховання в Росії і Західній Європі. Одночасно з «Будинком вільної дитини» К.Вентцеля в Західній Європі з'являється «Саммерхілл» О. Нілла та інші вільні школи. Спробу проаналізувати та порівняти досвід існування навчально-виховних установ у різних країнах зробив А.Валеев («Концепция свободного воспитания Александра Нейла и ее реализация в практике школы»). Описуючи педагогічний досвід О.Нілла, Л.Гурлітта, автор робить висновок про те, що їхні погляди на вільне виховання багато в чому збігаються з ідеями К.Вентцеля.

З'являються роботи, в яких постать К.Вентцеля розкривається з точки зору філософської науки. Дослідники, О.Гагаєв, П.Гагаєв («Русские философско-педагогические учения XVIII–XX вв.: культурно-исторический аспект»), В.Куренной («Свободная педагогика Константина Николаевича Вентцеля в контексте его философской системы»), І.Гелашвілі («Философско-антропологические воззрения К.Н.Вентцеля») систематизують погляди вченого на процес виховання та навчання підростаючого покоління, визначають їх філософське підґрунтя та контекст.

Окремі аспекти педагогічної діяльності К.Вентцеля, зокрема, концепція морального виховання, досвід діяльності «Будинку вільної дитини», розробка теорії вільного виховання, згадуються у працях сучасних російських вчених-дослідників історії педагогіки: Т.Лобачова («Проблема воспитания внутренней свободы личности в российской педагогике второй половины XIX – начала XX вв.»), Л.Ворошилова («Свободное воспитание в отечественной педагогике начала XX века: вопросы методологии и теории»), О.Приворотська («Проблема духовности личности учителя в отечественной педагогике II половины XIX – начала XX века»), Т.Мішина («Гуманистические идеи образования и воспитания женщин в России второй половины XIX – начала XX вв.»), Є.Салтанов («Развитие социальных функций трудовой школы: вторая половина XIX – конец XX вв.») та ін.

У цей період почали з'являтися розвідки українських науковців, присвячені аналізу творчої спадщини К.Вентцеля. Д.Пашченко («Генезис гуманистических идей у педагогиче́и»), вивчаючи розвиток гуманістичних ідей у педагогіці, дає коротку характеристику активній діяльності та педагогічним ідеям вченого. А.Растрігіна («Развиток теорії вільного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці кінця XIX – першої половини XX століття»), простежуючи шлях генезису теорії вільного виховання у вітчизняній та зарубіжній педагогічній думці, звертається до аналізу ідей К.Вентцеля як найбільш яскравого та послідовного представника педагогіки свободи. Досліджуючи принцип ненасилля у педагогічній концепції О.Ніла, С.Муравська («Реалізація принципу ненасилля в педагогічній концепції О.С.Нілла (1883 – 1973)») вдається до короткого огляду відповідного принципу у творчій спадщині К.Вентцеля. Автор зупиняється на аналізі характерних особливостей діяльності «Будинку вільної дитини» і проводить паралель між засадами цього закладу та Ясною Полянню Л.Толстого.

В українському виданні «Енциклопедія освіти» акад.О.Сухомлинська представила визначення вільного виховання як напрямку педагогічної теорії та практики, який «...розглядає освіту і виховання як допомогу дорослих природному процесу розвитку й саморозвитку дитини в оточуючому їй середовищі...» [6, с.112]. Аналізуючи означену течію реформаторського руху, автор зауважує, що найповніше теоретичне й практичне обґрунтування вільне виховання отримало у діяльності К.Вентцеля в процесі апробації «Будинку вільної дитини» та створення «Декларації прав дитини».

«Український педагогічний енциклопедичний словник» за авторством С.Гончаренка – перше вітчизняне видання такого характеру, в якому з'являється постать К.Вентцеля. Педагог характеризується як теоретик та практик вільного виховання, який заперечував залежність виховання й освіти від політики й держави та біологізував процес виховання. «Будинок вільної дитини» визначається автором, як «...вільна община дітей, батьків і педагогів, в якій діти повинні були діставати на основі повної самодіяльності освіту й виховання» [2, с.67].

Отже, третій етап досліджень діяльності К.Вентцеля свідчить про якісні зрушення у вивченні його персоналії. Зросла загальна кількість фундаментальних досліджень, у яких ґрунтовно висвітлювалися різні аспекти його творчої спадщини. Дослідники намагалися у своїх працях уникнути догматичних підходів, відновити ім'я вченого в загальній історії педагогічної і філософської науки. Особливістю цього етапу є те, що постать К.Вентцеля справедливо увійшла до плеяди видатних педагогів кінця XIX – початку XX століття.

Висновки... Історіографічний аналіз літератури з проблеми дослідження на кожному етапі розвитку історико-педагогічної науки дав змогу констатувати актуальність і значущість особистості К.Вентцеля в соціокультурних умовах протягом тривалого часу (XX– початок XXI століття). Ґрунтовного розвитку набули дослідження його спадщини як вченого, філософа, педагога на сучасному етапі розвитку науки.

Отже, у контексті означеного слід зауважити, що предметом подальшого вивчення може стати такий аспект теоретико-методологічних засад досліджуваної проблеми, як аналіз джерельної бази дослідження та ін.

Список використаних джерел та літератури:

1. Винокуров С. В. Великие русские педагоги в Воронежском крае / С. В. Винокуров, Т. С. Пчельников. – Воронеж : Изд-во Воронежского Университета, 1972. – 49 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські береги, 2011. – 552 с.
3. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : А.П.Н., 2002. – 224 с.

4. Дружников Ю. Явная и тайная жизнь Константина Вентцеля / Ю. Дружников // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 106–126.
5. Стеклов М. Е. Четыре портрета: С. А. Рачинский, В. П. Вахтеров, Х. Д. Алчевская, К. Н. Вентцель / М. Е. Стеклов. – Смоленск, 1995. – 160 с.
6. Сухомлинська О. Вільне виховання / О. Сухомлинська // Енциклопедія освіти / [відп. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Сухомлинська О. Історико-педагогічне дослідження та його «околиці» / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 2005. – № 4. – С. 43–47.
8. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.

Аннотація

И.Г.Гончар

Историография исследования творческого наследия К.Вентцеля

В статье проведен историографический анализ творческого наследия К.Вентцеля. На основе хронологического подхода автором систематизировано научные исследования, в результате чего определены три основных этапа историографии исследуемой проблемы. Выяснено, что в рамках первого этапа идеи К.Вентцеля воспринимались учеными тенденциозно, предвзято, идеологизировано, вследствие чего их освещение было подвергнуто значительным деформациям. Второй этап характеризуется расширением спектра исследований творческого наследия ученого, первыми попытками объективно оценить и переосмыслить взгляды педагога. В рамках третьего этапа произошло возрождение педагогики К.Вентцеля, объективная оценка его идей, возвращение имени ученого к плеяде известных педагогов конца XIX – начала XX века.

Ключевые слова: историография, К.Вентцель, творческое наследие, этап, «Дом свободного ребенка», свободное воспитание, педагогические идеи.

Summary

I.G.Gonchar

Historiography Research of K.Ventsel's Creative Heritage

The analysis of K.Ventsel's creative heritage has been carried out in the article. On the basis of chronological approach, scientific research has been systematized by the author as a result of which three main stages of historiography research have been identified. It was found that within the first stage K.Ventsel's ideas were taken biased, perceived, prejudiced, ideologised, so that their coverage have been subjected to considerable changes. The second stage is characterized by expanding the range of the scientist creative heritage research, the first attempts to evaluate objectively and rethink the teacher's opinions. Within the third phase K.Ventsel's pedagogy was revived, an objective assessment of his ideas has been done, his name was returned to a plead of outstanding teachers of the late XIX - early XX century.

Key words: historiography, K.Ventsel, creative heritage, the stage, «Free home child», free education, pedagogical ideas.

Дата надходження статті: «23» вересня 2013 р.

УДК 377.36

М.В.ГОНЧАР,
здобувач
(м.Херсон)

Підготовка кваліфікованих робітничих кадрів на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст.: історіографія питання

У статті здійснено аналіз результатів дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук в галузі педагогіки та історії, які були захищені в Україні наприкінці XX – на початку XXI ст. і окреслюють питання підготовки кваліфікованих робітничих кадрів на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст. Було встановлено, що дане питання знайшло часткове відображення у сучасному історичному та історико-педагогічному науковому пошуку. Проаналізовані наукові дослідження не надають чіткого уявлення про те, як здійснювалася підготовка кваліфікованих кадрів з актуальних на Півдні України галузей економіки та які організаційно-педагогічні особливості були характерні для різних типів нижчих професійних навчальних закладів.

Ключові слова: Південь України, Таврійська губернія, Херсонська губернія, кваліфіковані робітничі кадри, нижча професійна освіта, комерційна освіта, сільськогосподарська освіта, морехідна освіта, реміснича освіта.

Постановка проблеми у загальному вигляді... У пошуку оптимальних моделей подальшого розвитку вітчизняної професійно-технічної освіти важливим моментом є узагальнення і